

ZAVĚR

V roce 1908 vstoupila východní, resp. balkánská otázka do nové etapy. Úmysl Rakouska-Uherska stavět železniční trať do Makedonie vyvolal v první polovině roku 1908 novou aktivitu diplomatů a vyvolal i rozruch v balkánských státech. Mezinárodní socialistické hnutí se muslo znovu zabývat nebezpečím vzniku války. *Za této situace se jevíto západním velmocem a do jisté míry i Rusku výhodné, že byl v létě 1908 svržen režim sultána Abdul Hamida II. a že se ujala moci skupina „nových Osmanů“ neboli mladoturků. Francouz Jean Jaurès i někteří další socialisté ze západní a střední Evropy viděli v nastolení mladotureckého režimu možnost syntézy islámského a evropského světa a tím i možnost vyřešení „věčné otázky“ „Co s Tureckem?“. Také V. I. Lenin vítal převrat v Cařihradě, a proto upozorňoval na intriky evropské diplomacie a především na dobovatelské záměry vlastní (ruské) buržoazie. Socialisté balkánských zemí, především Bulharska a Srbska, vyjadřovali již v roce 1908 určité pochybnosti o další budoucnosti nového režimu v Turecku a o jeho schopnosti vyřešit složité národnostní a státoprávní poměry v osmanské říši. D. Blagoev charakterizoval převrat mladoturků jako „feudálně buržoazní revoluci“ a upozorňoval na její vojensko-militaristický ráz.*

Od začátku října 1908 se pozornost evropské veřejnosti a také mezinárodního socialistického hnutí obracela k Rakousku a k Srbsku. Anexe Bosny-Hercegoviny vyvolala napětí mezi Rakousko-Uherskem a Srbskem. Mezinárodní socialistické byro vyzývalo proto všechny sociálně demokratické strany, aby zesílily svou protiválečnou a protimilitaristickou propagandu. Tento úkol plnili nejdůsledněji ruští sociální demokraté. Zatímco někteří západoevropští a němečtí socialisté obviňovali především imperialisty sousedních zemí, zaměřili ruští sociální demokraté svou činnost proti vlastní buržoazii. Bojovat proti carismu — to je naše pomoc Bosně-Hercegovině a balkánským Slovanům! Důležité články o taktice a o „zahraniční politice“ mezinárodního socialistického hnutí napsal tehdy na podzim 1908 V. I. Lenin.

Mladoturecká revoluce a hlavně anexe Bosny-Hercegoviny rozvinula „jihoslovanskou otázku“ nejen na Balkáně, ale i v Rakousko-Uhersku. Zájem o řešení „jihoslovanské otázky“ projevil koncem roku 1908 K. Kautsky, který schvaloval jihoslovanským sociálním demokratům je-

jich propagaci ideje balkánské federace. Socialisté národů jižních Slovanů v habsburské monarchii hlásili tehdy ideu „jednotného jihoslovanského národa“, který by se měl sjednotit nejdříve v rámci habsburské monarchie, přičemž „nestranné Rakousko“ by jistě přitahovalo i další slovanské nebo jiné balkánské národy. Jihoslovanská otázka podněcovala širší debatu o národnostní otázce v Rakousko-Uhersku. O postavení a hnutí nerovnoprávných národů „Východu“ vyslovil se zejména Otto Bauer.

Pozornost mezinárodní veřejnosti byla v dubnu 1909 soustředěna opět k Turecku. Odražení pokusu o svržení moci mladoturků vyvolalo u některých předáků socialistického hnutí opět naději v možnost, že budou vyřešeny nejpálčivější problémy turecké říše alespoň v jihovýchodní Evropě. Bulharští a srbsští sociální demokraté byli však nadále nedůvěřiví vůči mladoturkům a vyslovili záhy po dubnu 1909 řadu kritických posudků i odsudků mladoturecké vlády.

Události z roku 1908 a z dubna 1909 podnítily na Balkáně, zejména v Bulharsku a Srbsku, propagandu ideje balkánské federativní republiky, která se jevila socialistům balkánských zemí nejvhodnějším řešením složitých národnostních a státoprávních otázek v jihovýchodní Evropě. K pochopení této ideje a k pochopení nároků na osvobození a sjednocení Jihoslovanů napomohlo otištění Marxových a Engelsových zpráv o Turecku pro americký časopis „New York Daily Tribune“ z dubna 1853, zejména pak dopis „Co bude s evropským Tureckem?“. Tento dopis přeložil do němčiny a komentoval N. Rjazanov v časopise „Die neue Zeit“, do srbochorvatštiny jej přeložil v dubnu 1910 D. Popović a komentoval D. Tucović, část dopisu přetiskla i bulharská revue „Novo vreme“. Už předtím domlouvali balkánští sociální demokraté společný postup a společnou ideologii na celobalkánské konferenci socialistických stran a skupin v lednu 1910.

Zájem mezinárodního socialistického hnutí o balkánské poměry byl od roku 1910 podněcen také „albánskou otázkou“ a od září 1911 pak italsko-tureckou válkou. Mezinárodní veřejnost odsuzovala tehdy na podzim 1911 „italskou loupežnou válku“. Sociálně demokratické strany uspořádaly ve svých zemích demonstrační projevy proti nebezpečí války. Sympatie k mladotureckému režimu se však postupně ztrácely. V červenci–srpnu 1912, když byli mladoturci svrženi, nelitoval v Evropě takřka nikdo jejich pádu.

Pád mladoturků se stal začátkem konce turecké moci na většině území jihovýchodní Evropy. Situace v turecké říši po porážce s Itálií se zdála výhodná sousedním balkánským státům, které v průběhu roku 1912 utvořily vojenský spolek a v říjnu 1912 zahájily proti Turecku válku. K překvapení odborníků i široké veřejnosti evropských zemí přinesl již první týden války rozhodné vítězství Balkánského spolku. Zahájení války na Balkáně zvýšilo nebezpečí vzniku celoevropské války. Evropská veřejnost a mezinárodní socialistické hnutí proto obdivovalo statečný proti-

válečný postoj sociálně demokratických stran balkánských zemí. Balkánští socialisté odmítli válku svých buržoazií a jediné řešení viděli ve společné federativní republice na celém Balkánském poloostrově. Postoj balkánských sociálních demokratů vzbuzoval sympatie a Mezinárodní socialistické byro „poukazovalo pyšně na příklad malých socialistických stran na Balkáně“¹ ještě na začátku roku 1914.

Na podzim 1912 se skončilo v prostředí mezinárodního socialistického hnutí definitivně s představou o potřebě existence Turecka jako „hráze“ proti Rusku. Vítězství balkánských států nad Tureckem bylo hodnoceno mnoha autory – Leninem, Bauerem a dalšími – jako definitivní porážka feudalismu v jihovýchodní Evropě a jako dokončení buržoazní revoluce. Některé projevy sympatií s Turky na jaře 1913 se týkaly celkem podružných věcí (např. uznávaly se nároky na držení Drinopole-Edirne).

Údálosti na Balkáně na podzim 1912 a v roce 1913 podněcovaly socialisty jednotlivých evropských zemí k novému nebo hlubšímu promyšlení úkolů v oblasti „zahraniční politiky“ i v teorii národnostní otázky.

V prvním směru byly zdůrazněny především úkoly boje proti nebezpečí vzniku celoevropské války v důsledku vměšování evropských mocností do války Balkánského spolku proti Turecku a pak v důsledku prohloubených protikladů mezi dvěma vojenskopolitickými tábory. Přitom Mezinárodní socialistické byro již neusilovalo za každou cenu udržet status quo v jihovýchodní Evropě a oficiálně přijalo (na mimořádném kongrese Socialistické internacionály v Basileji v listopadu 1912) heslo balkánských sociálně demokratických stran z roku 1910 o federativním řešení státoprávních a národnostních poměrů na Balkáně na principu práva národů na sebeurčení. Od jara 1913 si MSB dávalo za úkol tlačit buržoazii ve Francii, Německu a Anglii k uzavření nového „Trojspolku“ anebo alespoň k francouzsko-německé a anglicko-německé dohodě: tak měl být udržen mír. Pozitivem snah socialistických autorů poznat hlavní úkoly v oblasti zahraniční politiky byly i názory na carské Rusko: přestávalo se s obavami, že „ruský panslavismus“ představuje hlavní nebo dokonce jediné nebezpečí celoevropské války. V tomto směru nebyly však nové poznatky dost trvalé. Západoevropští socialisté dokonce přijali v srpnu 1914 spojenectví Francie a Anglie s Ruskem jako „nutné“, kdežto němečtí a německorakouští a částečně i maďarští sociální demokraté opět vytáhli staré argumenty o „panslavistickém nebezpečí“, hrozícím od „zastalého“ a „barbarského“ Ruska. Ruský carismus měl pochopitelně i v létě 1914 imperialistické záměry, a proto ruští bolševici pokračovali i v roce 1914 v odhalování těchto dobovatelských cílů své buržoazie.²

¹ Haupt, 87. – Poukazovalo se také (dokonce „především“!) „na důsledné a energické akce Rakušanů“. Jaurès zase vyslovoval uznání německým sociálním demokratům za jejich protiválečné a protimilitaristické akce.

² Lenin, Spisy, sv. 21, str. 12, 27 aj.

Jejich stanovisko však nepotvrzuje oprávněnost postojů německých a německorakouských sociálních demokratů, neboť ti hledali tehdy v létě 1914 (a vlastně již v roce 1913) nebezpečí více venku a méně doma u svých vládnoucích buržoazií.

V období od podzimu 1912 do jara 1913 se stala Socialistická internacionála iniciátorem rozsáhlého a dobře organizovaného hnutí dělnictva a dalších lidových mas proti válce a za mír. Od léta 1913 však tato iniciativa ochabovala. V. Adler dokonce varoval před tím, aby se socialisté zaplétali do zahraniční politiky. Západoevropští socialisté, především francouzští a němečtí, sice nadále pokračovali v úsilí zabránit růstu zbrojení ve svých zemích a sblížit Německo, Francii a Anglii, ale při svých rozbořech mezinárodní situace podléhali příliš sebeuspokojení nad úspěchy z let 1912–1913, podceňovali celkové postavení Ruska a Rakousko-Uherska (*Adler* a *Vaillant* se domnívali, že obě jmenované velmoci jsou po balkánských válkách oslabeny) a začali hodnotit zahraniční politiku z pozic reformismu a z hlediska tzv. ultraimperialistické teorie. Otto Bauer předvídal ve své zprávě pro připravovaný X. kongres Socialistické internacionály (měl se konat ve Vídni v srpnu 1914) další růst kapitalistické produkce, přičemž hlavní nebezpečí pro celkovou tendenci „zvyšování životní úrovně“ viděl ve „zdražování“. Bauer tak potvrdzoval Kautského teorii „ultraimperialismu“, podle níž ekonomické zájmy mezinárodních monopolů znemožňují prohlubování rozporů mezi státy a napomáhají tak udržet mír. Z uvedených i dalších jiných důvodů se vedení Mezinárodního socialistického byra na jaře 1914 domnívalo, že je zbytečné „mobilizovat masy prostřednictvím mírové agitace“.

Příprava nového kongresu Socialistické internacionály probíhala v „optimistické atmosféře“. Jeden z referentů ve třetí komisi „Imperialismus a smířcí soudy“, Holanďan W. H. Vliegen, připravil teze, z nichž je zřejmé, že nevěřil v možnost celoevropské války „v důsledku konfliktu o získání nějaké země“ jako například za poslední balkánské války anebo „nyní kvůli malé Albánii“. Druhý referent, Němec O. Haase, viděl situaci černěji, ale i když naznačoval problematiku „podněcování a utlačování národů“, těžko lze odhadnout, zda by jeho referát podnítl diskusi o právu národů na sebeurčení a o takové „zahraniční politice“ Socialistické internacionály, která by usilovala o správné řešení národnostní otázky v Evropě a jinde ve světě.³

X. kongres Socialistické internacionály se nekonal. V srpnu 1914, kdy se měly sejít ve Vídni stovky delegátů socialistických stran celého světa, zuřila již světová válka. Prognóza francouzského časopisu „Socialisme et lutte des classe“ z května 1914, která slibovala „vyhlídku, že nad mírem se nezamračí a že mír vydrží“, se ukázala za dva a půl měsíce totálně chybná. Totálně se zmýlil i Adler, když v červnu 1914 zjišťoval, že Rusko

³ Istorija Vtorogo internacionala, II, 392–398. — Haupt, 256–262.

a Rakousko-Uhersko nebudou chtít válku, protože jsou „unaveny“. Marně se těšil Vaillant, že výsledky mohutných demonstrací z podzimu 1912 znamenají pro Internacionálu a vůbec pro socialismus „novou epochu“.⁴ V červenci–srpnu 1914 začala sice „nová epocha“, ale jinak.

* * *

Balkánské války podnítily diskusi rakousko-uherských socialistů o „jihoslovanské otázce“. Začalo se více než kdy jindy mluvit o federalizaci rakouské části říše anebo i celého Rakouska-Uherska. Vyskytly se i úvahy o řešení národnostní otázky v celé „východní“ Evropě. Ale některé podnětné myšlenky např. O. Bauerů nepřekračovaly úplně rámec austromarxistické teorie národně kulturní autonomie.

Balkánské války podnítily teoretické diskuse o národnostní otázce i v Rusku. Ke škodě mezinárodního dělnického hnutí nevesly Leninovy práce z let 1912–1914 v širší známost ve střední a v západní Evropě.

Zbývá posoudit, jaký význam mohou mít názory evropských socialistů z let 1908–1913/1914, které byly vysloveny v souvislosti s událostmi na Balkáně, pro současnou historiografii. Nejdůležitější je zřejmě zjištění, které tehdy v letech 1908–1913 zaznělo kriticky (ze strany balkánských socialistů) a zároveň i sebekriticky (ze strany západoevropských představitelů), že pochopení poměrů v jihovýchodní Evropě včetně uznání práva národů Balkánského poloostrova pod osmanskou nadvládou na sebeurčení mělo přijít (ze strany „Západu“) o třicet roků dříve. V této souvislosti je třeba připomenout vystoupení bulharského delegáta IV. kongresu Socialistické internacionály v Londýně r. 1896, který už tehdy vytýkal Západu nepochopení cílů protitureckého hnutí balkánských národů. Však i Roza Luxemburgová podrobila téhož roku kritice tehdejší stanovisko německé sociální demokracie a vlastně i vedení Socialistické internacionály za její odmítavý postoj vůči balkánským národům a za protiturecké sympatie.

Současné sovětské i jiné práce marxistických autorů, především bulharských a jugoslávských (makedonských), používají zejména prací V. I. Lenina jako návodů na hodnocení vývoje na Balkáně v letech 1908–1913.⁵ Bulharští historikové zdůrazňují Leninovo kladné hodnocení balkánské federace, přijímají jeho názor o možných příznivých důsledcích války na sociální osvobození rolnictva na

⁴ E. Vaillant, Die Internationale und der Friede, slavnostní sborník X. Internationaler Sozialistenkongress, Wien 1914, přetisk u Haupta, str. 317.

⁵ V. V. Zelenin, V. I. Lenin o nacionalnoj revolucii južnogo Slavjanstva, Sovětskoje slavjanověděnije 1969/2, str. 3 ad. G. M. Slavin i serbskata socialdemokratija v period Balkanskich vojn i pėrvoj mirovoj vojny, Sovětskoje slavjanověděnije, 1970/2, str. 68 ad. E. I. Spivakovskij, V. I. Lenin i borba za jedinstvo rabečego dviženija na Balkanach v dooktjabrskije gody 1910–1915, Vopronėz 1971. – Z československých autorů M. Krajčovič, Lenin a balkánské vojny, Slovanské štúdie, XI, Bratislava 1971, 31–40.

dobytém (osvobozeném) území od Turecka a podtrhují Leninovy glosy o překvapujících úspěších balkánských a konkrétně bulharských vojsk nad Turky.⁶ Makedonská historiografie se zabývá Leninovými názory na vývoj v jihovýchodní Evropě v letech 1908–1913 velmi podrobně⁷ a používá Leninova hodnocení částečně i v syntéze „Istorija na makedonskiot narod“. Podle autorů této syntézy znamenaly balkánské války zrušení tureckého sociálně ekonomického řádu, což umožnilo vznik příznivých podmínek pro osvobození širokých venkovských mas. Pád feudalismu v Makedonii byl sice pokrokem, ale progresivní prvky První balkánské války byly zmařeny Druhou balkánskou válkou a dalším vývojem, takže ke skutečnému ekonomickému, sociálnímu a národnímu osvobození lidu Makedonie nedošlo. Makedonská historiografie posuzuje již První balkánskou válku „z hlediska makedonského národa“ jako okupaci Makedonie a jako ztrátu její národní celistvosti. „Dobyvatelé“ – Srbsko, Řecko a Bulharsko – prováděli na zabraném území politiku asimilace, zahájili proti makedonskému národu teror, takže zejména z řeckého záboru emigrovalo na 100 tisíc „Makedonců“ do „ciziny“.⁸

Zde se liší pojetí makedonské historiografie od bulharské, která rovněž upozorňuje na nepříznivé důsledky balkánských válek pro obyvatelstvo Makedonie a Trákie; bulharská historiografie přitom vychází z teze, že slovanské obyvatelstvo v Trákii a v Makedonii bylo většinou bulharské. První balkánská válka měla objektivně převážně pokrokové důsledky, kdežto druhá válka přinesla „novou národní porobu“ zejména v Trákii i v části Makedonie. Bulharská historiografie může operovat také tím, že nejen „největší část bulharského obyvatelstva východní Trákie“ utekla před tureckým terorem do Bulharska, ale také ze srbské a řecké části Makedonie utíkala část místního obyvatelstva do Bulharska.⁹

Názory socialistických autorů z období před rokem 1914 o národnostním složení obyvatelstva Makedonie nemohou být návodem pro hodnocení nároků té či oné země na domnělá nebo i skutečná „národní“ teritoria. Východiskem i pro dnešní marxistickou historiografii, zabývající se balkánskými válkami 1912–1913, by mělo být stanovisko revolučních sociálních demokratů balkánských zemí proti válce, proti nacionalismu a pro balkánskou federaci na zásadách proletářského internacionalismu: rovnoprávnosti, spolupráce a vzájemné pomoci. Názory zejména bulharských těšňaků a srbských sociálních demokratů o Turecku a o životě balkánských národů – o postavení netureckého obyvatelstva v osman-

⁶ Istorija na Bǎlgarija, II, 213, 252, 254, 259, 266.

⁷ M. P a n d e w s k í, Lenin na Makedonija vo 1908 i 1912 godina, Glasnik (Skopje), 1970, č. 1, str. 5–34.

⁸ Istorija na makedonskiot narod, II, 380–381.

⁹ Istorija na Bǎlgarija, II, 268–285.

ské říši v jihovýchodní Evropě, o charakteru mladoturecké vlády, o případné možnosti přeměny tureckého panství v jihovýchodní Evropě v nějakou konfederaci a federaci, o charakteru dynastií a buržoazií v samostatných balkánských státech – pomáhají dnešní marxistické historiografii upřesňovat hodnocení vývoje jednotlivých balkánských národů a celého Balkánu před rokem 1914.

